УДК 902(477) + 929«1930» Національний музей історії України

Попельницька Олена Олексіївна
кандидатка історичних наук,
завідувачка відділу
науково-видавничої діяльності,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
elenac503@gmail.com

Olena O. Popelnytska
Candidate of Historical Sciences (PhD),
Head of the Department of Scientific Publishing,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

УГОРСЬКИЙ АРХЕОЛОГ НАНДОР ФЕТТІХ ТА УКРАЇНА

HUNGARIAN ARCHAEOLOGIST NANDOR FETTICH AND UKRAINE

Анотація

У бібліотеці Національного музею історії України зберігається праця відомого угорського археолога Н. Феттіха з авторським дарчим написом відомому українському археологу М. Макаренку, датованим 1935 роком. Завдяки дослідженню біографій згаданих науковців вдалося з'ясувати такий аспект історії української археологічної науки, як особисті контакти українських науковців із їхніми зарубіжними колегами, які підтримувалися як під час закордонних поїздок, так і шляхом листування. Результатом таких контактів був обмін науковою інформацією про останні здобутки археологічної науки в різних країнах, публікації праць українських археологів у зарубіжних наукових виданнях та популяризація української археологічної науки за кордоном.

Ключові слова: Микола Макаренко, Нандор Феттіх, Національний музей історії України, історія археологічної науки, Угорщина.

Abstract

In the library of the National Museum of the History of Ukraine there is the work of famous Hungarian archaeologist N. Fettich with the dated 1935 author's gift inscription to famous Ukrainian archaeologist Mykola Makarenko. The study of the biographies of these scientists made it possible to find out such an aspect of the history of Ukrainian archaeological science as personal contacts of Ukrainian scientists with their foreign counterparts, which happened during foreign trips and through correspondence. The result of such contacts was the exchange of scientific information about the latest achievements of archaeological science in different countries, the publication of works by Ukrainian archaeologists in foreign scientific issues, and the popularization of Ukrainian archaeological science abroad.

Key words: Mykola Makarenko, Nandor Fettich, The National Museum of the History of Ukraine, History of Archaeological Science, Hungary.

У бібліотеці Національного музею історії України (далі – НМІУ) зберігається видана у Будапешті в 1934 р. праця відомого угорського археолога Нандора Феттіха (Nandor Fettich, 1900–1971) "A Garcsinovói szkíta lelet"[1] ("Скіфська знахідка з Гарциново[2]") з датованим 1935 роком дарчим написом німецькою мовою відомому українському археологові Миколі Омеляновичу Макаренку (1877–1938)[3]. Останній у 1935 р. перебував у адміністративному засланні в м. Казані[4], водночас

1 *Fettich N*. A Garcsinovói szkíta lelet: 14 táblával és szövegkeppel. – Budapest: Magyar történeti múzeum, 1934 (Archaeologia Hungarica; 15). – 4 preliminary leaves, [11]. – 59 p., 1 leaf : illustrations (map) XI plates, portrait.

2 Село у Болгарії, де випадково виявили бронзову матрицю для виготовлення декоративних срібних карбованих пластин із зображенням оленя та грифона, яку дослідники датують VI–V ст. до н. е., вважаючи фракійською; див.: *Vendikov Ivan*. Bronze Matrix from Gurchinovo, Shoumen District // Thracian Art in Bulgaria. – Sofia Press, 1968. – P. 47–48.

3 Макаренко Микола Омелянович (1877–1938) – випускник Петербурзького археологічного інституту, співробітник Імператорської археологічної комісії та науковець Імператорського Ермітажу; в 1919 р. повернувся в Україну й мешкав у Києві. Досліджував археологічні та архітектурні пам'ятки, зокрема, Софійський собор, Києво-Печерську лавру, Михайлівський Золотоверхий собор, давньогрецьке місто Ольвію, Спаський собор в Чернігові, Маріупольський неолітичний могильник. Репресований, засуджений та страчений у 1938 р. у м. Томську, реабілітований у 1960 р.

4 В 1934 р. в Києві у зв'язку зі спорудженням урядового центру передбачалося знищення Михайлівського Золотоверхого собору. М. Макаренко, який протягом багатьох років досліджував архітектурні пам'ятки Києва та Чернігова, звертався з листами до владних установ та авторитетних дослідників із проханням не допустити руйнування визначної пам'ятки. Серед членів комісії із дослідження Михайлівського собору лише М. Макаренко не підписав висновок про те, що ця споруда не становить культурної та наукової вартості, а, отже, може бути зруйнована. Того самого 1934 р. радянська влада звинуватила М. Макаренка у протидії побудові урядового центру, українському націоналізмі та засудила до трирічного заслання в Казані, де він викладав у художньому технікумі, водночас залишаючись консультантом Центрального історичного музею України. В 1936 р. в Казані М. Макаренка заарештували вдруге і засудили до трьох років

залишаючись консультантом Центрального історичного музею в Києві[5]. Найімовірніше, М. Макаренко так і не одержав цю книжку. Припускаємо, що Н. Феттіх підписав свою працю колезі[6] під час приїзду до Києва в 1935 р. (про що йтиметься далі), залишивши її, можливо, у бібліотеці Центрального історичного музею України та сподіваючись, що М. Макаренко одержить її після повернення із заслання. Проте цього не відбулося, оскільки М. Макаренко вже ніколи не повернувся до Києва, тож праця Н. Феттіха з дарчим написом М. Макаренку залишилася в музейній бібліотеці.

Вочевидь, Н. Феттіх невипадково обрав для подарунка дослідження зі скіфського мистецтва, оскільки М. Макаренко також вивчав археологічні пам'ятки скіфського часу[7] не лише в Україні, а й (до 1917 р.) в різних регіонах Російської імперії[8]. До того ж, як свідчить листування М. Макаренка із британським археологом Е. Х. Міннзом[9] та фінським археологом А. М. Тальгреном[10], надсилання потрібних для роботи книг поштою для вітчизняних та зарубіжних науковців 1920–1930-х рр. було звичною справою.

Деякі аспекти біографії Н. Феттіха досить цікаві, тож ми вважаємо доцільним розглянути їх детальніше. Н. Феттіх, який із 1926 р. в Національному музеї Угорщини вивчав археологічні пам'ятки часів Великого переселення народів[11], був один із нечисленних європейських археологів, яким радянський уряд дозволив в'їзд до Радянського Союзу. Крім Н. Феттіха, потрапити за "залізну завісу" змогли відомі дослідники: швед Туре Арне (T. J. Arne) та фінн Арне Тальгрен (A. Tallgren).

Вивчивши російську мову, Н. Феттіх улітку 1926 р. вперше прибув до СРСР та побував у музеях Москви, Ленінграда, Гельсінгфорса, Казані та Пермі. Ця ознайомча поїздка дозволила досліднику зібрати чимало важливих для його студій матеріалів – світлин та малюнків археологічних артефактів. Вдруге Н. Феттіх побував у СРСР у 1935 р., відвідавши Москву, Ленінград та Київ. Цього разу він вирішував певні питання, пов'язані з науковою роботою, а також активно спілкувався з науковцями.

Мету, перебіг та підсумки своїх поїздок до СРСР у 1926-му та 1935-му роках Н. Феттіх виклав у повідомленні "Az 1935. decemberi oroszországi tanulmányutam" ("Про навчальну поїздку до Росії у грудні 1935 р."). Для подальшої роботи з археологічними зібраннями Угорського національного музею він вважав доцільним ознайомитися з археологічними пам'ятками предків мадярів[12] та інших кочових народів раннього середньовіччя Євразії, які зберігалися в музеях Радянського Союзу. Дослідника на його пошуки в радянських музеях надихнули праці російських та угорських дослідників XIX ст., а також опублікована в Угорщині в 1934 р. робота радянських науковців В. Арендта та А. Захарова[13], які ідентифікували давньоугорські археологічні старожитності, виявлені на території Росії та Внутрішньої Азії. Така атрибуція відомих у археологічних колах пам'яток викликала опір шведських та російських археологів ("норманістів" та "славістів"), які, на думку Н. Феттіха, заперечували те, що кочові етноси, які мешкали на схід від Дніпра, зокрема угри (мадяри), відігравали важливу роль у економічному житті Київської держави. В Ленінграді та Києві угорський учений провів дискусію, а також прочитав лекцію в Москві, і так, на його переконання, змінив думку російських археологів щодо присутності на їхній території угорських старожитностей, приділив увагу методичним та музеєлогічним питанням, звертаючись до спільних завдань угорської та російської археології. Н. Феттіх вважав, що частина угорців оселилася на території Київської держави й залишилася там навіть після завоювання Угорщини. Водночас шведський археолог Т. Дж. Арне не погоджувався з висновком свого угорського колеги про те, що виявлене в Києві воїнське поховання кін. XI ст. є угорським, натомість вважав його норманським. Свідченням історичного шляху угрів (мадярів) із р. Ками до сучасної Угорщини є їхні археологічні "сліди", які, на думку Н. Феттіха, простежувалися на значній території. Проте їх складно виявляти через недостатню розробленість методів "міграційної" археології. Під час поїздки до СРСР 1935 року дослідник планував вирішити кілька наукових питань. Одним із них було вивчення перебування гунів на території Росії в контексті знахідок гунських пам'яток

виправних робіт у Томську; див.: *Макаренко Д*. Микола Омелянович Макаренко (1877–1938) // Визначний археолог та мистецтвознавець: бібліографічний покажчик / Центральна міська бібліотека для дорослих ім. Бориса Антоненка-Давидовича; укладач В. І. Салогуб. – Ромни, 2012. – С. 6–7, 10.

5 *Маньковська Р.* Макаренко Микола Омелянович / Енциклопедія історії України. – Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – Київ: Наукова думка, 2009. – 790 с.: іл. / [Електронний ресурс]: Інститут історії України НАН України. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Makarenko_M_O (дата звернення: 17.01.2020). – Назва з екрана.

6 Два відомі археологи могли бути знайомі очно чи заочно (знати один одного за листуванням). Познайомитися вони мали нагоду або на одному з міжнародних археологічних симпозіумів (у деяких із яких М. Макаренко брав участь), або під час приїзду Н. Феттіха до СРСР у 1926 р., про що йтиметься далі. М. Макаренко листувався зі своїми зарубіжними колегами, наприклад, британським археологом Е. Х. Міннзом; див.: *Кузьминых С. В., Усачук А. Н*. "С нетерпением жду ответа от Вас" (письма Н. Е. Макаренко Э. Х. Миннзу) // Ex Ungue Leonem: сборник статей к 90-летию Льва Самуиловича Клейна / Отв. ред. Л. Б. Вишняцкий. – Санкт-Петербург: Нестор-История, 2017. – С. 80. Можливо, схоже листування велося і між М. Макаренком та Н. Феттіхом.

7 Певна річ, Н. Феттіху була відома видана в 1930 р. в часописі "Eurasia Septentrionalis Antiqua 5" праця М. Макаренка "La civilisation des Scythes et Hallstatt".

8 Наукові праці вченого // Визначний археолог та мистецтвознавець: Бібліографічний покажчик / Центральна міська бібліотека для дорослих ім. Бориса Антоненка-Давидовича; укладач В. І. Салогуб. – Ромни, 2012. – С. 20–25.

9 *Кузьминых С. В., Усачук А. Н*. "С нетерпением жду ответа от Вас" (письма Н. Е. Макаренко Э. Х. Миннзу)…

10 *Кузьминых С. В., Усачук А. Н*. "Миллион этой власти проклятий!.." (письма Н. Е. Макаренко А. М. Тальгрену) // История археологии: личности и школы. Материалы Международной научной конференции к 160-летию со дня рождения В. В. Хвойки / Платонова Н. И. (ред.). – Санкт-Петербург: Нестор-История, 2011. – С. 195–216.

11 В сучасній історіографії – умовна назва переселення народів Європи в IV–VII ст., спричиненого вторгненням у 375 р. гунів.

12 Угри (давні мадяри) прикочували до Паннонії через південні українські степи наприкін. IX ст. з історичної батьківщини, розташованої між Волгою та Уралом.

13 *Zakkarov A., Arendt W.* Studia Levedica archeologischer Beitrag zur Geschichte der Altungam im IX Jh. – Archaeohb gia Ilungarica, 16. – Budapest, 1934.

в Угорщині. Значним кроком у пізнанні історії степових етносів, на думку Н. Феттіха, мала стати публікація матеріалів розкопок О. Шмідта (1926) та О. Спіцина (1898) у Прикам'ї, які зберігаються в Ермітажі. Крім того, вчений відкрив для себе чимало знахідок, про які він раніше не знав. Найпомітнішою з них був скарб із с. Мартинівки. Підсумовуючи результати двох своїх поїздок до СРСР, Н. Феттіх збирався їх продовжити та ознайомитися із зібраннями якомога більшої кількості музеїв, зокрема українських[14].

Отже, угорський дослідник намагався зацікавити радянських археологів вивченням старожитностей давніх угрів, також переатрибутовував деякі відомі пам'ятки, які традиційно вважали скандинавськими (предмети, в 1901 р. виявлені у воїнському похованні в Києві) або слов'янськими (Мартинівський скарб).

Як і Н. Феттіх, М. Макаренко також вивчав археологічні знахідки доби Великого переселення народів, присвятивши одну зі своїх статей[15] т. зв. "ніжинській фібулі[16]". Отже, як бачимо, спільних наукових зацікавлень в українського та угорського археологів було достатньо для того, щоб між ними встановилися дружні стосунки.

Перебуваючи на стажуванні в Києві в 1935 р., Н. Феттіх познайомився з відомою археологинею – колишньою директоркою Київського археологічного музею В. Козловською, яка також тривалий час очолювала археологічний відділ Київського художньо-промислового і наукового музею (з 1926 р. – Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка). В 1928 р. В. Козловська опублікувала скарб часів Великого переселення народів, у 1914 р. виявлений у с. Фативижі на Чернігівщині та в 1925 р. переданий до Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка[17], прикраси з якого дослідниця порівнювала з гунськими старожитностями V–VI ст. з Угорщини[18].

Посилаючись на публікацію Н. Феттіха "Das Kunstgewerbe der Avarenzeit in Ungarn" (Budapest, 1926), В. Козловська згадала і "...скарб, знайдений в с. Мартинівці на Канівщині, який переховується у Археологічному відділі Всеукраїнського Історичного Музею ім. Шевченка в Київі, інв. чч. 17 213–17 260".

Можливо, означена стаття дослідниці (а також праця О. Спіцина[19]) стали "каталізаторами" другого приїзду Н. Феттіха до Києва, де він досліджував археологічні зібрання Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка, зокрема виявлений у 1907 р. на Черкащині Мартинівський скарб VI–VII ст. н. е.[20]. Учений був одним із перших археологів, який опублікував окремі предмети скарбу, повну публікацію яких у 1991 р. здійснили О. Приходнюк, Г. Шовкопляс, С. Ольговська та Т. Струіна[21].

Н. Феттіх визначив Мартинівський скарб як приналежний до кола "аварських старожитностей[22]", і ввів до наукового обігу поняття синкретичної мартинівської культури, в якій, на його погляд, поєдналися художні традиції готів та кочівницьких етносів. З атрибуцією Н. Феттіха Мартинівського скарбу не погоджувався російський археолог Б. Рибаков, який, як і О. Спіцин, вважав фібули мартинівського типу старожитностями антів або русів (східних слов'ян).

В Україні Н. Феттіх більше відомий як автор "Київського щоденника[23]", який він вів 03.12.1941–18.01.1942 в окупованому Києві. Направлені до Києва на прохання німецької адміністрації угорські археологи Н. Феттіх та Д. Ласло працювали з археологічними колекціями Центрального історичного музею України, які не були евакуйовані в 1941 р. з Києва та залишилися в музейних приміщеннях на території Києво-Печерського заповідника. Угорські археологи розбирали музейні предмети (з якими вже "похазяйнували" як місцеві жителі, так і німецькі солдати), замальовували та фотографували їх[24] (щоб використати цю інформацію у власних наукових дослідженнях) та пакували з метою подальшого переміщення цих речей до археологічного музею, створеного окупаційною владою в колишньому Музеї Леніна (нині – Будинок вчителя) на вул. Короленка (нині – вул. Володимирська, 57).

---

14 *Fettich N*. Az 1935. decemberi oroszországi tanulmányutam // Akadémiai Értesítő / Magyar Tudomanyos Academia Megbizasabo. – XLVI (46). – Budapest: Kiadja a Magyar Tudomanyos Academia, 1936. – S. 150–154.

15 *Макаренко М*. Ніжинська фібула // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності. – Т. 1. Матеріали до бібліографії друкованих праць академіка Грушевського за 1905–1928 рр. – Київ: Українська академія наук, 1928. – С. 31–43.

16 Бронзова фібула, плакована сріблом та золотом та інкрустована гранатами, найближчі аналогії якій виявлено, зокрема, в Угорщині. Знайдена в 1873 р. поблизу м. Ніжина у складі монетно-речового скарбу I–III ст. н. е., передана до Ермітажу (Санкт-Петербург), де зберігається нині.

17 *Козловська В*. Срібний скарб часів великого переселення народів з с. Фатівиж на Чернігівщині // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності. – Т. 1. Матеріали до бібліографії друкованих праць академіка Грушевського за 1905–1928 рр. – Київ: Українська академія наук, 1928. – С. 48.

18 Скарб складався зі срібних прикрас (поясний набір із мереживними бляшками, три пари сережок-підвісок, дві пари браслетів) та бронзових бубонців. На поясних бляшках зображено орла із зайцем у кігтях,

19 *Спицын А. А*. Древности антов // Сборник Отделения русского языка и словесности Академии наук. – Т. 103. – Вып. 3. – Санкт-Петербург, 1928. – С. 492–495.

20 Скарб складався зі 116 срібних виробів, більшість яких зберігаються в Національному музеї історії України та його філії – Музеї історичних коштовностей України: кілька антропоморфних та зооморфних фігурних пластин, пальчасті фібули, браслети, налобні вінчики, сережки, скроневі підвіски, гривна, гарнітура портупейного ременя, фрагмент тареля, срібні чаші та ложка для євхаристії з візантійськими клеймами.

21 *Приходнюк О. М., Шовкопляс А. М., Ольговская С. Я., Струина Т. А.* Мартыновский клад // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии. – Симферополь, 1991. – Вып. 2. – С. 72–92.

22 *Fettich N*. A honfoglaló magyarság fémművessége.137 táblával (Táblakötet). – Budapest: Magyar Történeti Múzeum (Kertész József könyvnyomdája), 1937. – [3] XIII [1] p. CXXXVII t. (Archaeologia Hungarica XXI).

23 *Феттіх Н*. Київський щоденник 3.XII.1941–19.I.1942 / Пер. з угорськ. С. Мадяр; Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України; Посольство Угорщини в Україні. – Київ: Софія-А, 2004. – 168 с.

24 Там само. – С. 11.

У “Київському щоденнику” його автор неодноразово згадував про своє перебування в Києві в 1935 р.: “...Ще одну княжу могилу розкопали у перші роки нашого століття [1901 р. – *П. О.*] на Великій Володимирській вулиці біля Золотих воріт[25]. Ця чудова знахідка була в мене в руках *в 1935 році* [курсив наш. – *П. О.*], коли я був в Історичному музеї… Наші російські колеги з археології <…> дивуються, як це так, що ми вважаємо ці знахідки угорськими. Вони гадки не мали про те, що то є якийсь глибинний зміст у давньоугорських старожитностях, тим паче, не розуміють їх наукової цінності. Ленінградець Всеволод Арендт був єдиною людиною-вченим, який у 1935 році наполягав на необхідності вивчати роль кочових народів, насамперед угорців, у виникненні державності Київської Русі. На відновлених картах Києва Х-го століття великими літерами написано в зазначеному вище місці «Угорське урочище» або просто «Угорське[26]»”.

Описуючи власні дослідження в Києві, Н. Феттіх особливо відзначав такі експонати Центрального історичного музею України, як фібули часів Великого переселення народів, які надзвичайно зацікавили дослідника: “Останнім часом [до 1941 р. – *П. О.*] археологічна виставка [музейна експозиція. – *П. О.*] розміщувалася в митрополичому будинку. Старожитності кам’яної доби, скіфських, грецьких та давньослов’янських часів, вітрини та шафи також дуже постраждали. Комуністи забрали золото і срібло. У тому, що залишилося, хазяйнували різні людці, дехто з солдатів. Німецькі солдати узяли зі зламаних шаф кілька «сувенірів». А втім, достатня кількість красивих виробів із бронзи лишалася на своїх місцях, на двох дошках [експозиційних стендах. – *П. О.*] висіли срібні та позолочені комплекти поясних прикрас з часів, коли угорці заснували державу. У двох складських приміщеннях музею ми побачили коштовні предмети із бронзи та срібла. В одній залі виставки у великих вітринах лежать абсолютно непошкоджені, у великій кількості бронзові та срібні фібули доби переселення народів. Більша частина їх не опублікована <…> наші німецькі колеги побували у лаврському музеї і принесли велику кількість старовинних предметів, хоча ми їх про це не просили. Увійшовши до нашої кімнати, ми побачили цілу купу найгарніших фібул, застібок та інших старожитностей доби переселення народів. Дуже від цього зраділи. Через зливу ми вирішили не йти вечеряти, а поїсти вдома і взятися за опис старожитностей <…>. Ми провели пані Кульженко додому, щоб позичити в неї статті про фібули <…>. Після вечері Штампфусс розлігся біля фібул, половину з яких ми вже встигли запакувати <…>. Він розкладав фібули за типами. А потім заявив, що післязавтра повезе їх до Берліна, щоб показати міністру Розенбергу. Він почав пакувати застібки у маленьку дерев’яну скриньку. Я марно просив його залишити ці фібули хоча б на ніч, та він припинив розмову. Ми нічого не могли вдіяти! <…> Я почав робити замальовки з найважливіших об’єктів, а Дюсі – їх фотографувати <…>. Ми працювали з Дюсі до півночі і сфотографували всі предмети, далі класифікували їх належним чином за типами, зробили записи згідно з інвентарними характеристиками, то була ділянка праці”[27].

Хоча деталі перебування вченого в Києві в 1935 р. невідомі, з контексту “Київського щоденника” зрозуміло, що Н. Феттіх розпитував київських науковців В. Козловську, Н. Полонську-Василенко та П. Кульженко про долі колишнього директора Інституту історії матеріальної культури Ф. Козубовського та археолога М. Макаренка (які на час написання “Щоденника” вже загнули в катівнях НКВС). Тож дослідник, напевно, познайомився з ними ще в 1930-х рр.: “Я дізнався від неї [Поліни Кульженко. – *П. О.*] про своїх знайомих археологів. Робітник за походженням, [Іполит. – *П. О.*] Моргилевський зараз мешкає тут, до останнього часу він викладав історію архітектури в художньому інституті. Нумізмат [Валентин – *П. О.*] Шугаєвський також зараз мешкає тут /охоронець зібрання нумізматики музею Лаври /. Сильвестр Сильвестрович Магура засланий до Сибіру, де, кажуть, помер. [Микола. – *П. О.*] Макаренко виступив проти того, щоб розібрати Михайлівський собор, тому був як буржуазний націоналіст засланий до Казані; там він дуже бідував зі своєю дружиною <…> у крайньому відчаї, розпуці він помер у Казані. Його чудову приватну бібліотеку, якою завжди користувалися київські фахівці, потроху розпродував один безсовісний чоловік / довірена особа /. Професор [Федір. – *П. О.*] Козубовський, *якого я знав* як відданого комуніста *в 1935 році* [курсив наш. – *П. О.*], за невідомих причин потрапив у немилість, його посадили в тюрму, там він збожеволів; він і тепер перебуває в божевільні <…>. Пані Кульженко влаштує зустріч з [Вікторією. – *П. О.*] Козловською, яка є ученицею Хвойки і справжнім археологом <…>. З нетерпінням чекаю на зустріч з професором Моргилевським. *У 1935 році* [курсив наш. – *П. О.*], коли я з ним познайомився, він також виглядав як «пролетар» <…>. Згадав величезні нехудожні, позбавлені будь-якого смаку фрески на стінах собору, *які я бачив у 1935 році* [курсив наш. – *П. О.*] <…>. В мені перемогло почуття тієї щемливої пригніченості, як і тоді, шість років перед цим, *в грудні 1935 року* [курсив наш. – *П. О.*], коли я розглядав багатошаровий несмак”[28].

Отже, дарчий напис угорського археолога Н. Феттіха українському археологу М. Макаренку, наявний на примірнику видання, що зберігається у бібліотеці Національного музею історії України, дозволив дослідити такий аспект історії української археологічної науки, як особисті контакти українських науковців з їхніми зарубіжними колегами, які встановлювалися як безпосередньо під час закордонних поїздок, так і завдяки листуванню. Результатом таких контактів був обмін науковою інформацією про останні здобутки археологічної науки в різних країнах, а також публікації праць українських археологів у зарубіжних наукових виданнях.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Древности Приднепровья. Собрание Б. И. и В. Н. Ханенко. Эпоха славянская (VI–XIII вв.). – Вып. V. – Киев:

25 Йдеться про комплекс предметів (меч зі срібним руків’ям, срібні декоративні платівки від панцира, бойова сокира), що зберігається у філіалі Національного музею історії України – Музеї історичних коштовностей України; див.: Древности Приднепровья. Собрание Б. И. и В. Н. Ханенко. Эпоха славянская (VI–XIII вв.). – Вып. V. – Киев: [Фототипия и тип. С. В. Кульженко], 1902. – С. 22, 31.

26 Там же. – С. 82.

27 Там же. – С. 37, 44–45.

28 Там же. – С. 30–33, 36.

[Фототипия и тип. С. В. Кульженко], 1902. – [2], VI, 63, [1] с., [20] л. ил.

2. *Козловська В*. Срібний скарб часів великого переселення народів з с. Фатівиж на Чернігівщині // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності. – Т. 1. Матеріали до бібліографії друкованих праць академіка Грушевського за 1905–1928 рр. – Київ: Українська академія наук, 1928. – С. 44–52.

3. *Кузьминых С. В., Усачук А. Н*. "Миллион этой власти проклятий!.." (письма Н. Е. Макаренко А. М. Тальгрену) // История археологии: личности и школы. Материалы Международной научной конференции к 160-летию со дня рождения В. В. Хвойки / Платонова Н. И. (ред.). – Санкт-Петербург: Нестор-История, 2011. – С. 195–216.

4. *Кузьминых С. В., Усачук А. Н. "*С нетерпением жду ответа от Вас" (письма Н. Е. Макаренко Э. Х. Миннзу) // Ex Ungue Leonem: сборник статей к 90-летию Льва Самуиловича Клейна / Отв. ред. Л. Б. Вишняцкий. – Санкт-Петербург: Нестор-История, 2017. – С. 64–92.

5. *Макаренко Д*. Микола Омелянович Макаренко (1877–1938) // Визначний археолог та мистецтвознавець: бібліографічний покажчик / Центральна міська бібліотека для дорослих ім. Бориса Антоненка-Давидовича; укладач В. І. Салогуб. – Ромни, 2012. – 31 с.

6. *Макаренко М*. Ніжинська фібула // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського з нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності. – Т. 1. Матеріали до бібліографії друкованих праць академіка Грушевського за 1905–1928 рр. – Київ: Українська академія наук, 1928. – С. 31–43.

7. *Маньковська Р*. Макаренко Микола Омелянович // Енциклопедія історії України. – Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України. Інститут історії України. – Київ: Наукова думка, 2009. – 790 с.: іл. / [Електронний ресурс]: Інститут історії України НАН України. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Makarenko_M_O (дата звернення: 17.01.2020). – Назва з екрана.

8. *Приходнюк О. М., Шовкопляс А. М., Ольговская С. Я., Струина Т. А.* Мартыновский клад // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии. – Симферополь, 1991. – Вып. 2. – С. 72–92.

9. *Спицын А. А*. Древности антов // Сборник Отделения русского языка и словесности Академии наук. – Т. 103. – Вып. 3. – Санкт-Петербург, 1928. – С. 492–495.

10. *Феттіх Н*. Київський щоденник 3.XII.1941–19.I.1942 / Пер. з угорськ. Стефан Мадяр; Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України; Посольство Угорщини в Україні. – Київ: Софія-А, 2004. – 168 с.

11. *Fettich N*. A Garcsinovói szkíta lelet: 14 táblával és szövegkeppel. – Budapest: Magyar történeti múzeum, 1934 (Archaeologia Hungarica; 15). – 4 preliminary leaves, [11]-59 pages, 1 leaf: illustrations (map) XIV plates, portrait.

12. *Fettich N*. Az 1935. decemberi oroszországi tanulmányutam // Akadémiai Értesítő / Magyar Tudomanyos Academia Megbizasabo. – XLVI (46). – Budapest: Kiadja a Magyar Tudomanyos Academia, 1936. – S. 150–154.

13. *Fettich N*. A honfoglaló magyarság fémművessége. 137 táblával (Táblakötet). – Budapest: Magyar Történeti Múzeum (Kertész József könyvnyomdája), 1937. – [3] XIII [1] p. CXXXVII t. (Archaeologia Hungarica XXI).

14. *Makarenko N.* La civilisation des Scythes et Hallstatt // Eurasia Septentrionalis Antiqua 5, 1930. – P. 22–48.

15. *Vendikov I*. Bronze Matrix from Gurchinovo, Shoumen District // Thracian Art in Bulgaria. – Sofia Press, 1968. – 69 s.

REFERENCES

1. Drevnosti Pridneprovya. Sobranie B. I. i V. N. Khanenko. Epokha slavianskaya (6–13 vv.). – Vyp. 5. – Kiev: [Fototipiya i tip. S. V. Kulzhenko], 1902. – [2], VI, 63, [1] s., [20] l. il.

2. *Kozlovska V*. Sribnyi skarb chasiv velykoho pereselennia narodiv z s. Fativyzh na Chernihivshchyni // Yuvileinyi zbirnyk na poshanu akademika Mykhaila Serhiiovycha Hrushevskoho z nahody shistdesiatoi richnytsi zhyttia ta sorokovykh rokovyn naukovoi diialnosti. – T. 1. Materialy do bibliohrafii drukovanykh prats akademika Hrushevskoho za 1905–1928 rr. – Kyiv: Ukrainska akademiia nauk, 1928. – S. 44–52.

3. *Kuzminykh S. V., Usachuk A. N*. "Myllion etoy vlasti proklyatiy!.." (pisma N. E. Makarenko A. M. Talhrenu) // Istoriya arkheologii: lichnosti i shkoly. Materialy Mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii k 160-letiyu so dnia rozhdeniya V. V. Khvoyki / Platonova N. I. (red.). – Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriya, 2011. – S. 195–216.

4. *Kuzminykh S. V., Usachuk A. N*. "S neterpeniem zhdu otveta ot Vas" (pisma N. E. Makarenko E. H. Minnzu) // Ex Ungue Leonem: sbornik statey k 90-letiyu Lva Samuilovicha Kleina / Otv. red. L. B. Vishnyatskiy. – Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriya, 2017. – S. 64–92.

5. *Makarenko D*. Mykola Omelianovych Makarenko (1877–1938) // Vyznachnyi arkheoloh ta mystetstvoznavets: bibliohrafichnyi pokazhchyk / Tsentralna miska biblioteka dlia doroslykh im. Borysa Antonenka-Davydovycha; ukladach V. I. Salohub. – Romny, 2012. – 31 s.

6. *Makarenko M.* Nizhynska fibula // Yuvileinyi zbirnyk na poshanu akademika Mykhaila Serhiiovycha Hrushevskoho z nahody shistdesiatoi richnytsi zhyttia ta sorokovykh rokovyn naukovoi diialnosti. – T. 1. Materialy do bibliohrafii drukovanykh prats akademika Hrushevskoho za 1905–1928 rr. – Kyiv: Ukrainska akademiia nauk, 1928. – S. 31–43.

7. *Mankovska R.* Makarenko Mykola Omelianovych // Entsyklopediia istorii Ukrainy. – T. 6: La-Mi / Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in.; NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. – Kyiv: Naukova dumka, 2009. – 790 s.: il. / [Elektronnyi resurs]: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. – Rezhym dostupu: http://www.history.org.ua/?termin=Makarenko_M_O (data zvernennia: 17.01.2020). – Nazva z ekrana.

8. *Prikhodnyuk O. M., Shovkoplyas A. M., Olgovskaya S. Ya., Struina T. A.* Martynovskiy klad // Materialy po arkheologii,

istorii i etnografii Tavrii. – Simferopol, 1991. – Vyp. 2. – S. 72–92.

9. *Spitsyn A. A.* Drevnosti antov // Sbornik Otdeleniya russkogo yazyka i slovesnosti Akademii nauk. – T. 103. – Vyp. 3. – Sankt-Peterburg, 1928. – S. 492–495.

10. *Fettikh N.* Kyivskyi shchodennyk 3.12.1941–19.01.1942 / Per. z uhorsk. Stefan Madiar; Derzhavna sluzhba kontroliu za peremishchenniam kulturnykh tsinnostei cherez derzhavnyi kordon Ukrainy; Posolstvo Uhorshchyny v Ukraini. – Kyiv: Sofiia-A, 2004. – 168 s.

11. *Fettich N.* A Garcsinovói szkíta lelet: 14 táblával és szövegkeppel. – Budapest: Magyar történeti múzeum, 1934 (Archaeologia Hungarica; 15). – 4 preliminary leaves, [11]-59 pages, 1 leaf: illustrations (map) XIV plates, portrait.

12. *Fettich N.* Az 1935. decemberi oroszországi tanulmányutam // Akadémiai Értesítő / Magyar Tudomanyos Academia Megbizasabo. – XLVI (46). – Budapest: Kiadja a Magyar Tudomanyos Academia, 1936. – S. 150–154.

13. *Fettich N.* A honfoglaló magyarság fémművessége. 137 táblával (Táblakötet). – Budapest: Magyar Történeti Múzeum (Kertész József könyvnyomdája), 1937. – [3] XIII [1] p. CXXXVII t. (Archaeologia Hungarica XXI).

14. *Makarenko N.* La civilisation des Scythes et Hallstatt // Eurasia Septentrionalis Antiqua 5, 1930. – P. 22–48.

15. *Vendikov I.* Bronze Matrix from Gurchinovo, Shoumen District // Thracian Art in Bulgaria. – Sofia Press, 1968. – 69 s.

Перелік ілюстрацій:

Рис. 1. Нандор Феттіх.
Рис. 2. Дарчий напис Н. Феттіха М. Макаренку. 1935 р.
Рис. 3. Обкладинка праці Н. Феттіха“A Garcsinovói szkíta lelet” (1934).
Рис. 4. М. О. Макаренко.
Рис. 5. Титульна сторінка праці Н. Феттіха “Az 1935. decemberi oroszországi tanulmányutam” (1936).
Рис. 6. [Tallgren, Aarne Michaël]. Ett viktigt fornfynd från mellersta Ryssland // Finskt Museum. – XXII. – 1915. – Pp. 73–86. – стаття «Важлива знахідка з центральної Росії» фінського археолога, фахівця з доби бронзи А.М. Тальгрена (1885–1945). Книгозбірня НМІУ.

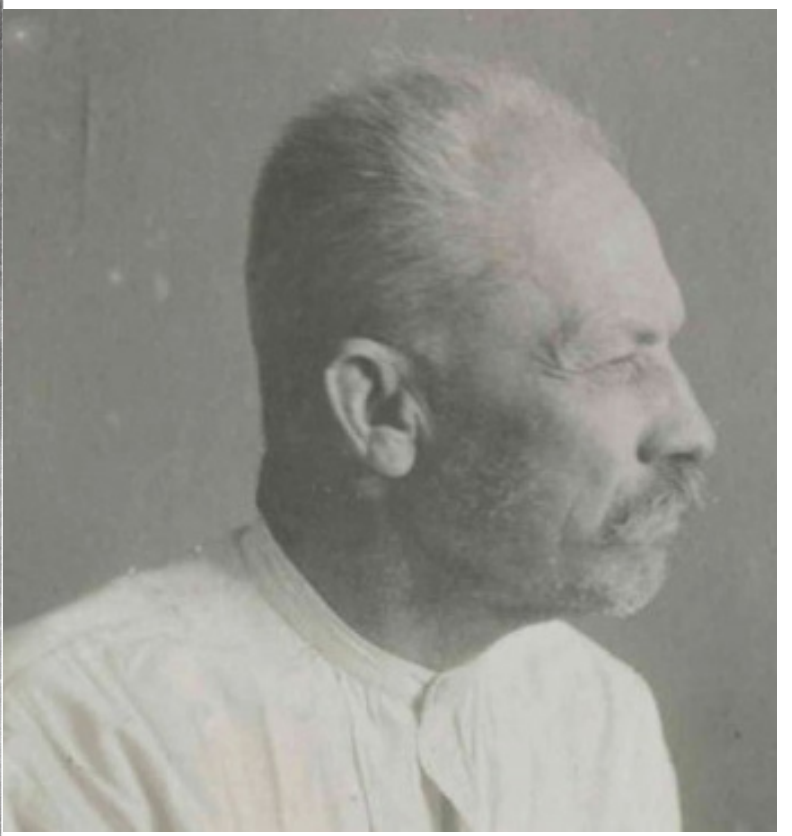

Рис. 1, 4

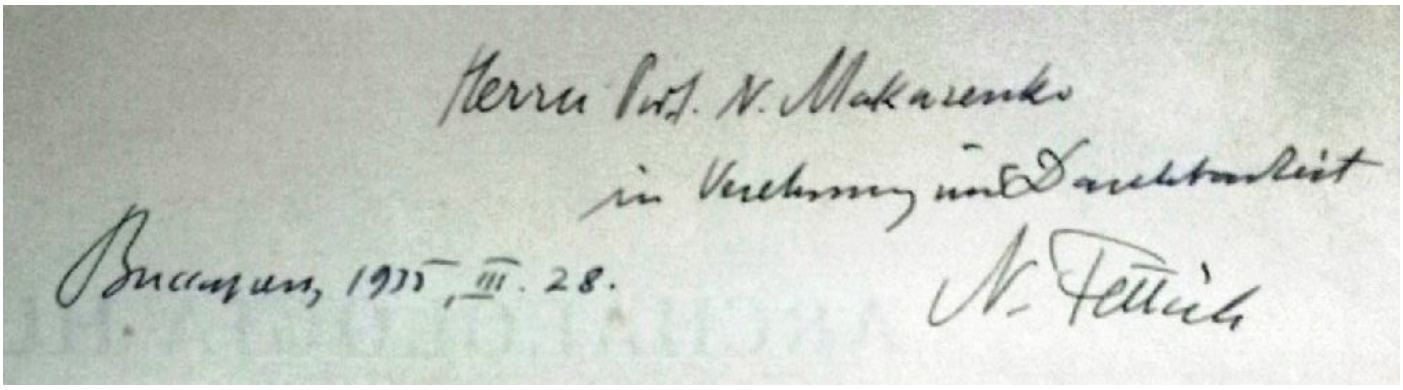
Herrn Prof. N. Makarenko
in Verehrung und Dankbarkeit
Budapest, 1935, III. 28.
N. Fettich

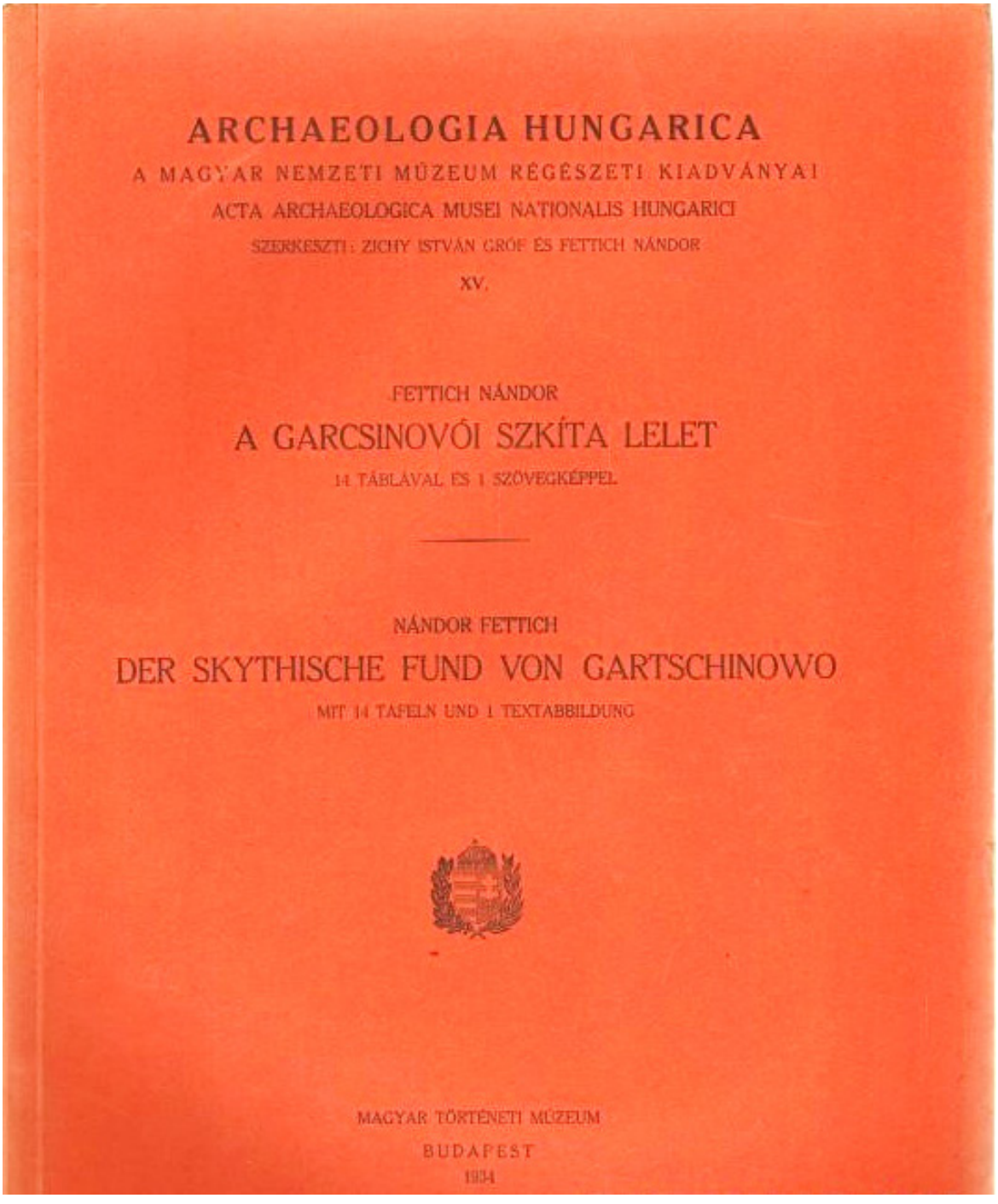
ARCHAEOLOGIA HUNGARICA

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM RÉGÉSZETI KIADVÁNYAI

ACTA ARCHAEOLOGICA MUSEI NATIONALIS HUNGARICI

SZERKESZTI: ZICHY ISTVÁN GRÓF ÉS FETTICH NÁNDOR

XV.

FETTICH NÁNDOR

A GARCSINOVÓI SZKÍTA LELET

14 TÁBLÁVAL ÉS 1 SZÖVEGKÉPPEL

NÁNDOR FETTICH

DER SKYTHISCHE FUND VON GARTSCHINOWO

MIT 14 TAFELN UND 1 TEXTABBILDUNG

MAGYAR TÖRTÉNETI MÚZEUM

BUDAPEST

1934

Рис. 2, 3

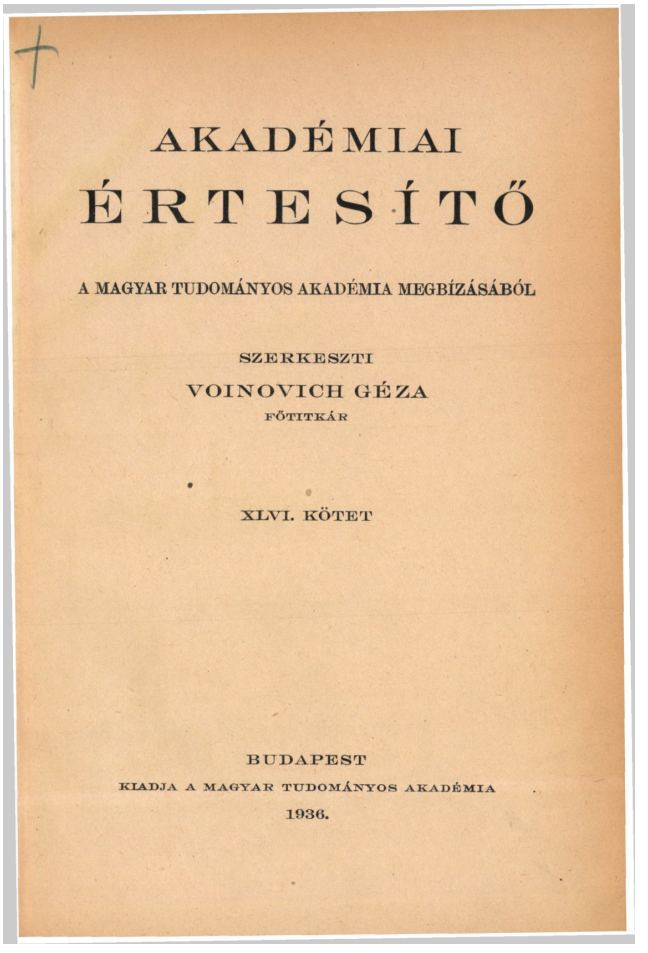

AKADÉMIAI

ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

FŐTITKÁR

XLVI. KÖTET

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1936.

e) Az 1935. decemberi oroszországi tanulmányutam.

Legutóbbi oroszországi tanulmányutam szerves része annak a munkaprogrammnak, amely a Magyar Nemzeti Múzeum népvándorlási régiséggyüjteményének kezelése és gyarapítása, továbbá annak tudományos feldolgozása révén természetes módon, magától alakult ki. Mi a világ leggazdagabb népvándorlási anyaga felett rendelkezünk. Hiányos volna azonban ennek az anyagnak tudományos feldolgozása, ha az ázsiai és oroszországi anyaterületek megfelelő régiségeit figyelmen kívül hagynánk. Régiségeink nagy része ott végbement fejlődés eredménye. Részben azonos fokon álló, részben korábbi fejlődési fokozatokat feltüntető régiségeket és régiségcsoportokat találunk ott. Feladatunk világos. Oroszországnak és Belsőázsiának népvándorláskori történetét kell kutatnunk, hogy régiségeinket megértsük. E kutatásnál anyagunkat az eredeti oroszföldi és ázsiai környezetbe kell visszahelyeznünk.

Bár első tanulmányutam (1926. év nyarán [Helsingfors, Leningrad, Moszkva, Kazán, Perm]) inkább tájékozódó és tájékoztató jellegű volt, mégis sok új anyagot szolgáltatott. Az azóta eltelt közel tíz év alatt az akkor gyüjtött fényképek és rajzok alapjául szolgáltak a tudományos feldolgozásoknak, sőt ez a forrás még azóta sem merült ki teljesen. Az 1935. decemberi tanulmányút (Kiev, Moszkva, Leningrad) annyiban volt más jellegű, hogy ezúttal a tájékozódás helyett, folyamatban lévő tudományos munkákkal kapcsolatban, konkrét kérdéseket kellett megoldani, ezenfelül pedig alkalmam volt az orosz tudományos intézetekkel a további együttműködés módozatairól eszmecserét folytatni.

Hogy ennek az útnak értelmét megvilágíthassam, ismertetnem kell előbb a Magyar Nemzeti Múzeum régészeti kiadványsorozatának, az Archaeologia Hungarica-nak tudományos koncepcióját. Kiadványunk feladata a magyar föld és a magyar nép ősi történetének emlékeit a tudományos világ számára hozzáférhetővé tenni. A magyar földnek régiségekben való kiapadhatatlan gazdagsága különös jelentőséget biztosít ezirányú munkásságunknak. Nemcsak a népvándorláskornak, hanem a praehisztorikus korszakoknak is klasszikus hazája Magyarország földje. Dánián kívül sehol annyi bronzkori és hallstattkori arany nem került elő, mint Magyarországon. Ez a tény egymagában elegendő bizonyítéka e föld akkori világjelentőségének. A római provin-

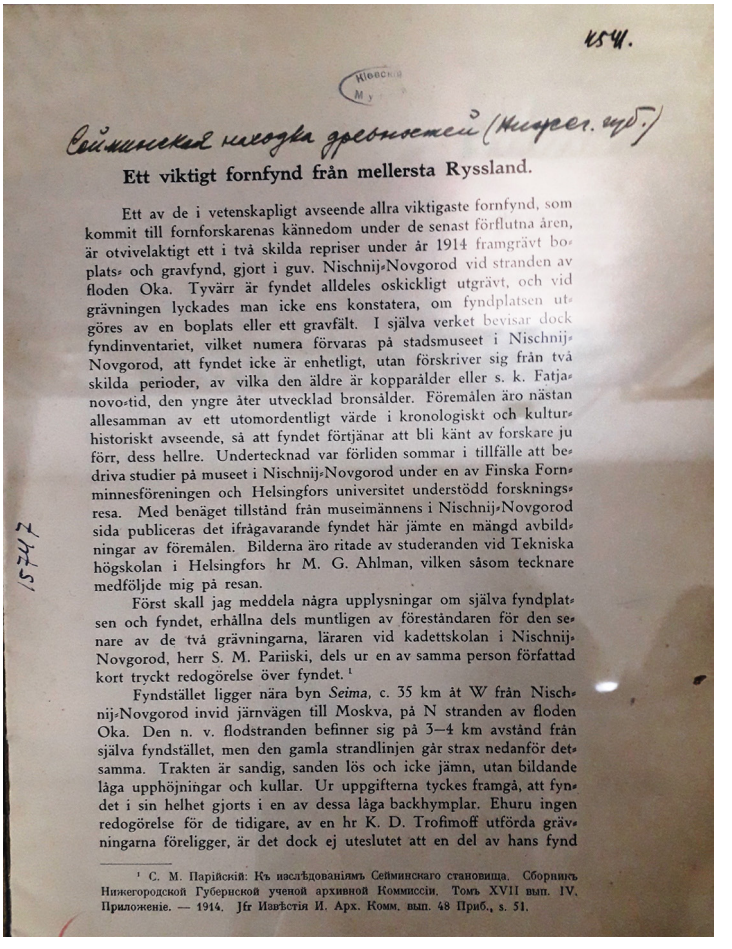

454.

Сейминская находка древностей (Нижег. губ.)

Ett viktigt fornfynd från mellersta Ryssland.

Ett av de i vetenskapligt avseende allra viktigaste fornfynd, som kommit till fornforskarenas kännedom under de senast förflutna åren, är otvivelaktigt ett i två skilda repriser under år 1914 framgrävt boplats- och gravfynd, gjort i guv. Nischnij-Novgorod vid stranden av floden Oka. Tyvärr är fyndet alldeles oskickligt utgrävt, och vid grävningen lyckades man icke ens konstatera, om fyndplatsen utgöres av en boplats eller ett gravfält. I själva verket bevisar dock fyndinventariet, vilket numera förvaras på stadsmuseet i Nischnij-Novgorod, att fyndet icke är enhetligt, utan förskriver sig från två skilda perioder, av vilka den äldre är kopparålder eller s. k. Fatjanovo-tid, den yngre åter utvecklad bronsålder. Föremålen äro nästan allesamman av ett utomordentligt värde i kronologiskt och kulturhistoriskt avseende, så att fyndet förtjänar att bli känt av forskare ju förr, dess hellre. Undertecknad var förliden sommar i tillfälle att bedriva studier på museet i Nischnij-Novgorod under en av Finska Fornminnesföreningen och Helsingfors universitet understödd forskningsresa. Med benäget tillstånd från museimännens i Nischnij-Novgorod sida publiceras det ifrågavarande fyndet här jämte en mängd avbildningar av föremålen. Bilderna äro ritade av studeranden vid Tekniska högskolan i Helsingfors hr M. G. Ahlman, vilken såsom tecknare medföljde mig på resan.

Först skall jag meddela några upplysningar om själva fyndplatsen och fyndet, erhållna dels muntligen av föreståndaren för den senare av de två grävningarna, läraren vid kadettskolan i Nischnij-Novgorod, herr S. M. Pariiski, dels ur en av samma person författad kort tryckt redogörelse över fyndet.[1]

Fyndstället ligger nära byn *Seima*, c. 35 km åt W från Nischnij-Novgorod invid järnvägen till Moskva, på N stranden av floden Oka. Den n. v. flodstranden befinner sig på 3—4 km avstånd från själva fyndstället, men den gamla strandlinjen går strax nedanför detsamma. Trakten är sandig, sanden lös och icke jämn, utan bildande låga upphöjningar och kullar. Ur uppgifterna tyckes framgå, att fyndet i sin helhet gjorts i en av dessa låga backhymplar. Ehuru ingen redogörelse för de tidigare, av en hr K. D. Trofimoff utförda grävningarna föreligger, är det dock ej uteslutet att en del av hans fynd

[1] С. М. Парійскій: Къ изслѣдованіямъ Сейминскаго становища. Сборникъ Нижегородской Губернской ученой архивной Коммиссіи. Томъ XVII вып. IV. Приложеніе. — 1914. Jfr Извѣстія И. Арх. Комм. вып. 48 Приб., s. 51.

Рис. 5-1, 5-2, 6